

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ШЛЯХТИ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ (КОРОТКИЙ ОГЛЯД)

Анотація: У статті обґрунтовується актуальність вивчення історії повсякдення. Порушується проблема наявності інформації стосовно різних аспектів повсякденного життя шляхти в межах Київської губернії в період з кінця XVIII століття по 1863 рік у працях найавторитетніших дослідників проблематики історії шляхетства з Росії та Польщі. Автором зроблено спробу аналізу та виокремлення з обраних праць найсуттєвіших складових повсякдення в сфері освіти, культури, релігії, виховання, сімейних відносин, побуту, які в XIX столітті зазнали помітних змін.

Ключові слова: повсякденність, школа «Анналів», історіографія, шляхта, інкорпорація, Київська губернія.

Повсякденне життя польської шляхти як наукова проблема набуло своєї актуальності в кінці XX – на початку XXI століття внаслідок поширення ідей школи «Анналів». До цього моменту дослідники шляхетського стану в своїх працях переважно приділяли увагу політико-правовому та соціально-економічному аспектам політики царської адміністрації, без деталізації її впливу на повсякденне життя. Тому ця проблема потребує більш розгорнутого висвітлення в науковій літературі.

Завдання дослідження полягає в тому, щоб з великого масиву праць, пов'язаних із проблематикою історії шляхетства на території Російської імперії, обрати та проаналізувати ті з них, які містять інформацію про повсякденне життя цього соціального прошарку в Київській губернії в період з 1796 по 1863 рік.

Звертаючись до російської історіографії варто вказати на те, що помітні зрушення в означеній проблематиці відбулися тільки з початком XXI століття. Саме в цей період російська історична наука збагатилася серією наукових видань, присвячених різним аспектам повсякдення. Характерною рисою опублікованих праць стало те, що в більшості з них увага переважно приділяється щоденності російської еліти. Так як XIX століття в історії Російської імперії характеризується посиленням контактів польської еліти з російською, то дослідники повсякдення росіян не могли оминати увагою шляхетський стан.

Одним з перших серед російських науковців історією повсякдення зацікавився Леонід Горизонтов, який у своїй книзі «Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.)» аналізує основні трагічні етапи в польсько-російській історії з ракурсу повсякдення [1]. Прослідковуючи еволюцію політики національної дискримінації по відношенню до поляків, вказує на роль церкви, освіти та змішаних шлюбів у цьому процесі. Дослідник піднімає на новий рівень питання ролі матері-полячки у збереженні національних традицій потомства, подає опис нових не характерних систем виховання, які були притаманні змішаним сім'ям.

Відома двотомна праця російського науковця Бориса Міронова «Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.)» цікава для нас, насамперед, з огляду на вміщену в ній інформацію стосовно дворянської сім'ї [2]. Автор наводить основні аспекти, які враховувалися при створенні сім'ї, описує сімейні цінності та традиції, а також їх поступову європеїзацію, подає детальну характеристику системи відносин між чоловіком та дружиною, батьками та дітьми, вказує на пануючі методи домашнього виховання та пояснює їх специфіку, розкриває причини сімейних зрад, і, як наслідок, появу незаконнонароджених дітей.

Колективне дослідження російських науковців «Западные окраины Российской империи», яке не так давно вийшло з друку під головуванням Олексія Міллера, звертає нашу увагу на ключові політичні та соціально-економічні аспекти політики російського уряду стосовно

інкорпорованих внаслідок третього поділу Речі Посполитої територій [3]. У книзі також вміщено статті українського, білоруського та литовського авторів, присвяченні означеній проблемі. Це дає змогу порівняти підходи різних шкіл історіографії.

Праця Сергія Охлябініна «Повседневная жизнь русской усадьбы XIX века» присвячена характеристиці російських садіб XIX століття як осередку повсякденного життя [4]. З наданням дворянського статусу шляхті, вона охоче починає перебирати російські традиції в облаштуванні благоустрою своїх помість. Тому, проводячи паралелі з російськими садибами, ми можемо знайти багато спільного в архітектурі, садово-парковому мистецтві, у веденні господарства та організації відпочинку.

XIX століття стало для Російської імперії часом активної зовнішньої інтервенції, саме тому її зовнішня політика займала ключові позиції в державі. Підготовка дипломатів, які мали представляти інтереси імперії, була досить довгим, складним і відповідальним процесом. Серед дипломатичних кіл Російської імперії була помітна кількість польської еліти, тому для нас є цікавою праця Бориса Григор'єва «Повседневная жизнь царских дипломатов в XIX веке», яка містить відомості про підготовку осіб до роботи за кордоном, їх навчання тонкощам професії та манерам, умінню правильно одягатися [5].

Валерія Пержинська у своєму дисертаційному дослідженні «Семейные отношения польского дворянства Юго-Западных губерний Российской империи в первой половине XIX века» порушила раніше не досліджувані проблеми шлюбу та сім'ї в середовищі польського дворянства, а саме: укладання шлюбу, відносини в сім'ї та розлучення, стереотипи, закріплені в польському шляхетському середовищі, стосовно сім'ї, роду і дому [6].

Що стосується польської історіографії, то в порівнянні з російською, вона є більш репрезентативною та вартісною. Це пояснюється тим, що інтерес до шляхетської проблематики має більш тяглу історію та ширшу джерельну базу, що дало можливість зародитися науковій дискусії, різним підходам та баченням історії. І хоча польська історіографія славиться багатьма відомими працями з історії шляхти, ми візьмемо до уваги лише деякі з них – ті, які найбільш повно висвітлюють окремі аспекти повсякдення.

Серед сучасних польських науковців досить значним авторитетом користуються праці Тадеуша Епштейна. Наприклад, в дослідженні «Шлюби багатой шляхти на Волині, Поділлі та Україні в 1815-1880 рр.» автор звертає увагу на зв'язок престижу роду і економічних позицій при укладанні шлюбу [7]. Дослідник робить висновок на основі архівних даних про те, що шлюби між різними соціальними станами були вкрай рідкісними і базувалися на взаємній вигоді.

Тадеуш Епштейн першим серед польських науковців зацікавився проблемою домашньої освіти в поміщицьких родинах. Наслідком копіткої роботи над цією проблемою стало видання книги «Освіта дітей та молоді в польських родинах Волині, Поділля і України», у якій основну увагу звернено на роль домашньої освіти в умовах репресій російського уряду після Січневого повстання у збереженні національних традицій та патріотичних почуттів [8].

Питанню освіти, як невід'ємному елементу повсякдення, присвячена праця польського історика Лешека Заштовта «Креси 1832-1864. Освіта на колишніх литовських і руських землях» [9]. Її цінність, насамперед, полягає у масивному наповненні архівними матеріалами. Автор звертає увагу, що освітні заклади стали першим і головним осередком, де відбувалося вкорінення нових традицій і порядків. Освітні заходи імперії були спрямовані на те, щоб з навчальних закладів виходила нова генерація представників польської шляхти, вихована на засадах російськості.

З метою простеження змін в сфері шляхетського повсякдення варто повернутися в часі до моменту третього поділу Речі Посполитої і виокремити характерні риси тодішньої шляхетської щоденності. Тільки після цього можна в повній мірі зрозуміти глибину змін до яких призвела політика Російської імперії після поділів та двох польських повстань. У цьому допоможе дисертаційне дослідження Мажени Профаської «Ставлення польських еліт до російської політики щодо Речі Посполитої в 1788-1792 роках» [10]. Хоча названа праця безпосередньо не охоплює територію Правобережної України, але, в цілому, дана в ній

характеристика політичних позицій шляхти стосовно російської політики мало чим відрізняється від тодішньої політичної позиції шляхетського загалу Київської губернії. Це дослідження містить інформацію про ідейні засади та цінності, які були притаманні польським елітам, про особливості плетіння інтриг напередодні другого поділу Речі Посполитої та вплив російської політики на приватне життя привілейованих станів.

Продовжуючи тему ставлення польських еліт до російської політики, варто звернути увагу на дослідження Магдалени Мічинської «Зрада, дочка ночі. Поняття національної зради у свідомості Поляків в 1861-1914 рр.» [11]. У цій роботі автор розглядає мотивації та обставини, які спонукали поляків підтримувати політику Імперії, а також аналізує різні підходи інших науковців на тему зради національних інтересів. Автор робить висновок, що «зрадником» частіше ставала не група осіб, а окрема людина, яка слідувала своїм особистим інтересам.

На увагу в контексті політичного вибору поляків під час та після поділів Речі Посполитої заслуговує монографія Ярослава Чубатого «Принцип «двох совістей»: правила поведінки і межі політичного компромісу поляків у ситуаціях вибору» [12]. У цій монографії автор намагається спростувати поширену думку про загальний патріотизм та довгу боротьбу за незалежність Речі Посполитої. Аналізуючи архівні матеріали, мемуарну та епістолярну спадщину, дослідник вказує на справжні мотиви, якими керувалися прихильники Торговицької конфедерації з середовища польської еліти. Таким чином, дослідження Ярослава Чубатого започаткувало зміни в традиційному підході до висвітлення означеної проблеми.

Польський дослідник Міхал Богун у своїй статті «Особи одержимості – негативний образ Росії в польській думці» розкриває причини формування негативного образу Росії в польській свідомості [13]. Автор звертає увагу на те, що формування такого непривабливого образу Росії розпочалося з початком поділів Речі Посполитої, а закріплення відбулося після Листопадового та Січневого повстань. Як писав Вацлав Ледніцкі: «Дим 1831, а пізніше також 1863 року, затуманив нам очі і надовго відібрав здатність тверезого, реалістичного бачення Росії» [13, с. 211]. У цій статті також можна знайти цікаві висновки дослідника про роль літератури доби романтизму в укоріненні стереотипів та упереджень стосовно Росії.

Значний внесок у розробку тематики впливу соціальних та політичних змін на свідомість та ментальність шляхти зробив Станіслав Секерський, який у дослідженні «Культура польської шляхти в 1864-2001 рр.» частково вказує на наслідки Січневого повстання 1863 р. у контексті впливу на самовідчуття, ментальність та звичай шляхти [14].

Проблема політичного вибору поляків та стратегії поведінки відносно російської влади в особі імператора підіймається в дослідженні Генріха Гленбоцького «Креси Імперії. Нариси і матеріали з історії політики Росії до своїх периферій» [15]. У праці, чи не вперше, акцентується увага на тому, що агресивна імперська політика призвела до змін у свідомості та поведінці не тільки поляків, а й росіян та інших груп населення Імперії.

Своєю новизною в підході до вивчення шляхетського питання відома праця польської дослідниці Ельжбети Орман «Таганча Понятовських. З історії шляхти на Україні в ХІХ столітті» [16]. Автор поставила собі за мету, на основі аналізу минулого через призму однієї родини і одного маєтку, показати особливості пристосування багатой шляхти до змін ХІХ століття в сфері релігії, господарювання, побуту, взаємовідносин в сім'ї та між сім'ями. Вона однією з перших підняла питання про роль і значення шляхти в господарському розвитку південно-західних губерній Російської імперії і, зокрема, в зародженні та розвитку індустріалізації.

Без сумніву, перераховані та проаналізовані праці в даній розвідці, є тільки частиною наявних напрацювань з даної проблематики. На нашу думку, саме вони мають стати основою для досліджень повсякденного життя шляхти. При цьому основний акцент потрібно робити на польські джерела так як позитивні зміни в дослідницьких підходах російської історичної науки відносно шляхетської проблематики ще тільки починаються.

Ярцун Ю.О. Повседневная жизнь шляхты Киевской губернии в зарубежной историографии.

Аннотация: В статье обосновывается актуальность изучения истории повседневности. Затронута проблема наличия информации по различным аспектам повседневной жизни шляхты в пределах Киевской губернии в период с конца XVIII века по 1863 год в трудах авторитетных исследователей проблематики истории шляхетства из России и Польши. Автором сделана попытка анализа и выделения из избранных трудов существенных составляющих повседневности в сфере образования, культуры, религии, воспитания, семейных отношений, быта и т.д., которые в XIX столетии испытали заметные изменения.

Ключевые слова: повседневность, школа «Анналов», историография, шляхта, инкорпорация, Киевская губерния.

Yartsun Y.O. The daily life of Kiev province gentry in foreign historiography.

Abstract: The article justifies the relevance of the history of everyday life, devoted to the problem of information availability about different aspects of daily life of Kiev province gentry in the period from the end of the XVIII century to 1863 in the works of famous Russian and Polish of the issue of gentry history. The most important components of everyday life in education, culture, religion, education, family relationships, life, etc., that were changed greatly in the XIX century were analysed and depicted from available resources.

Key words: everyday life, the school «Annals», historiography, nobility, incorporation, Kiev province.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Горизонтов Л.Е. Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.) / Леонид Ефремович Горизонтов. – М.: Индрик, 1999. – 272 с.
2. Миронов Б.Н. «Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): в 2 т. / Борис Сергеевич Миронов. – С.-Петербург: Изд-во «Дмитрий Буланин», 2000. – 548, 567 с.
3. Западные окраины Российской империи / [состав.: А. Миллер (глав. ред.), М. Долбилов, Л. Бережная и др.]. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 608 с.
4. Охлябинин С. Повседневная жизнь русской усадьбы XIX века / Сергей Охлябинин. – М.: Молодая гвардия, 2006. – 392 с.
5. Григорьев Б. Повседневная жизнь царских дипломатов в XIX веке / Борис Григорьев. – М.: Молодая гвардия, 2010. – 553 с.
6. Пержвинская В.А. Семейные отношения польского дворянства Юго-Западных губерний Российской империи в первой половине XX века: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.03 «Всеобщая история (новое и новейшее время)» / Пержвинская Валерия Александровна; Московский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – Москва, 2011. – 28 с.
7. Epsztein T. Małżeństwa szlachty posesorskiej na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w latach 1815-1880 / Tadeusz Epsztein // Społeczeństwo polskie XVIII i XIX wieku. – Warszawa, 1991. – T. 9: Studia o rodzinie. – S. 201-238.
8. Epsztein T. Edukacja dzieci i młodzieży w polskich rodzinach ziemiańskich na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w II połowie XIX w. / Tadeusz Epsztein. – Warszawa, 1998. – 235 s.
9. Zasztowt L. Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej / Leszek Zasztowt. – Warszawa, 1997. – 456 s.
10. Profalska Marzena. Stosunek polskich elit do rosyjskiej polityki wobec Rzeczypospolitej w latach 1788-1792: praca doktorska / Profalska Marzena. – Katowice, 2008. – 382 s.
11. Micińska M. Zdrada, córka nocy. Pojęcie ydrady narodowej w świadomości Polaków w latach 1861-1914 / Magdalena Micińska. – Warszawa, 1998. – 263 s.

12. Czuby J. *Zasada «dwóch sumień»: normy postępowania i granice kompromisu politycznego Polaków w sytuacjach wyboru (1795-1815)* / Jarosław Czuby. – Warszawa: Neriton, 2005. – 719 s.
13. Bohun Michał. *Oblicza obsesji – negatywny obraz Rosji w myśli polskiej* [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.pism.pl/files/?id_plik=3374
14. Siekierski S. *Kultura szlachty polskiej w latach 1864-2001*. – Pultusk, 2003. – 352 s.
15. Głębocki H. *Kresy Imperium. Szkice i materiały do dziejów polityki Rosji wobec jej pereferii (XVIII-XXI)* / Henryk Głębocki. – Kraków, 2006. – 568 s.
16. Orman E. *Tahańcza Poniatowskich. Z Dziejów szlachty na Ukrainie w XIX wieku* / Elżbieta Orman. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności. Fundacja Lanckorońskich, 2009. – 413 s.